

potpisnika tzv. Bečkog dogovora, što sugerira da je u tome uzrok takvu postotku (str. 117., II. stupac), iako je dobro poznat Mažuranićev praktički negativan stav prema tome »dogovoru«.

I u Nazora nalazi Škarić 21 % dvosložnih jatova, što objašnjava time što je Nazor kao čakavac učio jezik od Karadžića, Daničića, Broza, Maretića i Ivšića (*ibidem*). Drugim riječima, iznimno pojavljivanje dvosložnoga dugog jata u hrvatskome pjesništvu »nije dokaz unutarnje posebnosti toga jata, koja bi mogla motivirati normu, nego je upravo obrnuto od toga, dvosložnost je tu rezultat takve norme.« (str. 118., I. stupac). No na žalost, radi se upravo o »unutarnjoj posebnosti«, starijoj i od Karadžića i od svake norme nakon njega. No Škarić usprkos svemu ostavlja pjesnicima slobodu: »Ipak, treba li pjesnicima i dalje u stihu takva *licentia poetica*, mogu je uporaobljati i jasno pisati tako da dvoslog pišu *ije*, a jednoslog *je*, kao što i riječi poput *kad* i *kada*, *nać* i *naći*, *njem* i *njemu* i sl. pišu tako kako žele da se izgovaraju.« (*ibidem*). Riječito se kada kao u tom citatu miješaju pojave različita reda i karaktera. No ako normalno bude *djete* kao *djedo* i *djəd*, kako će se znati koje *jē* može iznimno biti *ije* (*djēte* > *dijete*), a koje ne može (*djēdo*). U prvoj polovici našega stoljeća mnogi pjesnici normalno pišu *d'jete* kada se radi o pretežnome jednosložnom jatu, a za izniman dvosložni izgovor ostavljaju *dijete*. Pisanje rezervirano samo za diftonški, jednosložni izgovor (pisalo se to kao *ie* ili što drugo, samo ne ni *ije* ni *je*) davalo bi odmah jasan odgovor: svaki primjer takva pisanja može se po potrebi promijeniti u dvosložni slijed *ije*, ne i obratno.

Neloyalno je Škarićevo navođenje da ja primjerom kako u nekim terenskim govornima prema *deteta* nema *dete* želim podrediti standard dijalektalnemu izgovoru (str. 118., I. stupac), a ja zapravo samo radi analoške ilustracije spominjem taj primjer. Teško je povjerovati da Škarić ne zna koliko sam se upravo ja borio za autonomi-

ju standarda od »narodnih govora«. Zaista je malo previše predstavljati upravo mene kao pobornika folkloru (i to lokalnoga) u standardnome jeziku. A upravo to čini Škarić u završetku svojega priloga u *Jeziku*.

Tu je riječ o bitnom nerazumijevanju jezičnoga standarda i norme. Škarić veli da je on za rješenje s diftongom (to jest je) »laboratorijskim mjerenjem utvrdio da je daleko najslabije od tri ponuđena: *ije*, *je* i *ie*.« (str. 118., II. stupac). Pretpostavimo da je to zaista tako. I što onda?! Na istim takvim mjerenjima ustanovio bi i koješta drugo, primjerice o opoziciji /č/ ~ /ć/. I za druge bi jezike bilo raznih iznenađenja u usporedbi s ortoeptom normom. Bojim se da je tu Škarić u teškoj i dubokoj zabludi.

I na koncu, još jednom o tome što ja zapravo zastupam. Čini se, ne samo folklorni provincijalizam. Jer Škarić, govoreći o opozicijama između *vjēštac* i *vijēće*, *ljētā* (G mn.) i *lijētā* (prezent), što je isto s već spominjanom opozicijom *dijēte* ~ *djēdo*, omalovažujući ih piše: »Brozović tako osjeća i misli da je za Hrvate o tome već presuđeno (valjda onomadne u Beču)« (str. 118., II. stupac). Baš lijepo! Trideset sam se godina borio protiv tzv. Bečkoga dogovora (kada su drugi šutjeli). Ali eto, pod stare dane postah njegovim zagovornikom.

Dalibor Brozović

JOŠ O DIJALEKATNOJ OSNOVICI HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

2. i 3. broju ovoga godišta *Jezika* objavio je Mario Grčević opsežnu raspravu (str. 41.–56., 81.–94.) »Zablude o istočnohercegovačkim govornima kao dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnoga jezika«, a u obradbi doista složene i zahtjevne teme polemički se odnosi i prema nekim mojim stavovima ili ih krivo razumije. Kako je ta problematika i mnogo (ali ipak nedovoljno) obrađivana i izrazito obuhvatna, neću u

ovom tekstu iznositi svojih pogleda sustavno i opširno da ne bih bio preopširan; uglavnom ću se zadržati na objašnjavanju mojih osporavanih ili slabo shvaćenih / pogrešno pretpostavljenih stavova i možda još na kojem pitanju, sve radi boljega poznavanja problema i u nastojanju da se u raspravljanje ne uvodi u prevelikoj mjeri duh koji hrvatskoj filologiji može puno štetiti.

1. Dosad se u svom radu nisam podrobno i obuhvatno bavio pitanjem dijalekatne osnove hrvatskoga književnoga jezika, iako sam značenja toga pitanja sasvim svjestan, iako sam o njemu često mislio i zalazio u to područje baveći se drugim temama ili tom samom temom djelomično. Uvodio sam to pitanje u svoje raspravljanje kada je to bilo primjereno ili izravno potaknuto, pa sam ga spomenuo i u predavanju »Leksička norma i hrvatska narječja« održanu polaznicima Zagrebačke slavističke škole u Puli u rujnu 1997. Dopolnjeni tekst toga predavanja objavio sam u *Kolu* (8, 1998., br. 1, str. 31.–39.), a Marko Samardžija uvrstio ga je u zbornik *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*, MH, Zagreb 1999. Kao što citira Mario Grčević (str. 42.), tu sam rekao i ovo: »Dijalekatnom osnovicom hrvatskoga standardnoga jezika dva su novoštokavska dijalekta, u većoj mjeri istočnohercegovački, osobito njegovi zapadni govori, u manjoj mjeri zapadni bosanskohercegovački dijalekt«. Zanimljiva je Grčevićeva najava mojih riječi: »U novije su vrijeme pojedini hrvatski jezikoslovci ponovo počeli ponavljati i oživljavati tezu koja glasi da dijalekatnu osnovicu hrvatskoga književnog jezika čine istočnohercegovački govori«. Kako je jasno vidljivo, uopće ne spominjem istočnohercegovačkih govora. Spominjem dva dijalekta, uvjeren da će ta postavka ostati u znanosti trajno, uz moguća preciziranja i utočnjavanja. Dakle, spominjem i istočnohercegovački dijalekt, osobito njegove zapadne govore, a svakom je dobro poznato da istočnohercegovački

govori nisu zapadni govori u tom dijalektu. Tim se dijalektom govori na mnogim područjima, pa i na mnogim terenima u Hrvatskoj, od Dubrovačkoga primorja do Slavonije i Baranje, uključujući i pojedine zone u blizini Zagreba. Sasvim mi je jasna osjetljivost pitanja, ali činjenice su činjenice. Tzv. istočnohercegovački dijalekt jedan je od novoštokavskih dijalekata; on je (i)jekavski, novoštokavski u akcenatskom smislu i u smislu deklinacije, štakavski. Riječ je o tipu *klijěšta*, drugi je tip *klišća* ili *klišća*, a to je tzv. zapadni bosanskohercegovački dijalekt. Treći je novoštokavski dijalekt tipa *klěšta*, a obično se zove šumadijsko-vojvođanski. Postoje i drugi nazivi, pa i oni po jezičnom kriteriju, međutim, važno je da nazivlje bude što jasnije kako bismo se što bolje razumjeli. Nazivi po jezičnom kriteriju su mlađi ijekavski, mlađi ikavski i mlađi ekavski, što je dobro, ali nije u primjeru mlađega ikavskoga. Naime, ne postoji stariji ikavski, jer slavonski dijalekt nije ikavski, iako u njemu ima mnogo ikavskih govora. Nije najbolje ni mlađi ijekavski, jer postoje tri ijekavska dijalekta, ne dva. Naziv slavonski dijalekt svakako je dobar, iako se njime govori i izvan Slavonije, npr. u Bačkoj i u Mađarskoj. Tako se i istočnohercegovačkim dijalektom govori i izvan istočne Hercegovine, zapadnim bosanskohercegovačkim dijalektom i u Dalmaciji, Lici, Bačkoj, Mađarskoj, u talijanskoj pokrajini Molise itd. Npr. kajkavskim turo-polsko-posavskim dijalektom govori se i u Rumunjskoj, južnočakavskim (ikavskim) dijalektom u Istri, u Gradišću itd. Obradujući u svojoj *Dijalektologiji srpskohrvatskog jezika* (Novi Sad, 1956.) istočnohercegovački dijalekt Pavle Ivić je dodao ovu bilješku: »Iako ustvari suviše uzak, ovaj se termin prihvata ovde kao najmanje nepodesan od dosad predložениh.« (Str. 132.) Grčević kritizira Ivićev izbor, ali on doista nije loš, iako bi, naravno, bilo bolje da se govori o istočnohercegovačkom / istočnom, dubrovačkom i krajiškom kao poddijalektima toga (novo-

štokavskoga ijekavskoga štakavskoga) dijalekta. Neke Ivićeve poglede nesumnjivo moramo osporavati, međutim, mnogi su njegovi prilozi za hrvatsku filologiju vrlo važni i dragocjeni. Njegov prinos poznavanju hrvatskoga jezika (osobito dijalekatnih idioma) veoma je velik, pa se prema njegovu djelu valja odgovarajuće odnositi. Dakle, svakako i govori dubrovačkoga poddijalekata pripadaju tom (i)jekavskom novoštokavskom dijalektu, iako je do doba velikih seoba dubrovački dijalekt bio poseban zapadnoštokavski dijalekt, a i danas se mnogi govori dubrovačkoga područja osjetno razlikuju u odnosu na prosječni novoštokavski (i)jekavski dijalekatni tip. Međutim, takva razlikovanja u dijalektologiji su uobičajena. I govori u Žumberku mnogo se razlikuju od drugih u tom dijalektu, ali ih ipak ne izdvajamo u kakvu posebnu jedinicu. U dijalektološkim klasiifikacijama tako se postupa uglavnom redovito, npr. u čakavskom buzetskom dijalektu uglavnom je zastupljen jednoakcenatski sustav, ali i govore s dvoakcenatskim sustavom uvrštavamo u taj dijalekt, ne u koji poseban. K tomu, naravno, u dijalektološkim proučavanjima i tumačenjima izvanznanstvene činjenice često su važne, međutim, ne bismo smjeli pretjerivati u pronalaženju domoljubnih ili sličnih motiva.

2. Vidjeli smo da Mario Grčević polemizira protiv teze »da dijalekatnu osnovicu hrvatskoga književnog jezika čine istočnohercegovački govori« (str. 42.), također i to da ta teza nije moja, kako se to čini M. Grčeviću. U bilj. 4 na 42. str. u pohvalnom kontekstu izdvaja Stjepana Babića koji je 1985. ustvrdio ovo: »Prije se isticalo da istočnohercegovačko narječje čini najužu osnovicu književnog jezika ijekavskog izgovora, ali i ono ima mnoge osobine koje štokavština kao književna osnovica nema ili ih bar nema u onom opsegu u kojem je u tom dijalektu, kao što to proizlazi iz velikog rada A. Pece, *Govor istočne Hercegovine*« (*Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7-1,

1985., str. 14.). Mario Grčević ne griješi samo u interpretacijama mojih riječi, on griješi i kada interpretira Babićeve riječi, pa umjesto riječi »književnog jezika ijekavskog izgovora« piše hrvatski književni jezik. Da to nije isto — to je valjda svakom jasno. Uz to Babić govori o istočnohercegovačkom narječju, tj. slabo se snalazi u dijalektološkoj terminologiji, ali to Grčeviću ne smeta, budući da se i on slabo snalazi u tim pitanjima. Svakako ne može dobro obrađivati temu iz Grčevićeva naslova tko nije dovoljno upućen u dijalektološko nazivlje. Narječje znači skupina dijalekata, pa, dakle, pojedini štokavski dijalekti čine štokavsko narječje. S. Babić griješi i kad piše ovo: »Tako je štokavština uzeta kao podloga književnim idiomima bliska svim trima novoštokavskim govorima...« (*Hrvatski dijalektološki zbornik*, op. cit., str. 14.). Očito se tu kaže govor u značenju dijalekt. K tomu, u Babićevim riječima što ih spominje Grčević radi se o činjenici jasnoj svakom boljem studentu kroatistike, pa Stjepan Babić nije rekao ništa što ne bi bilo općenito poznato. Tu općepoznatu misao vrlo dojmljivo je izrazio Radoslav Katičić: »Novoštokavska osnovica hrvatskoga standardnog jezika samo je načelno određena i ne odnosi se ni na koji konkretni novoštokavski organski sustav. Nema naselja ili kraja kojega bi govor za hrvatski jezični standard bio mjerodavan i autoritativan. Hrvatski se standardni jezik u svojoj dijalekatskoj osnovici dakle ne podudara s govorom ičije majke.« (*Jezik*, 43, 1995.-1996., br. 5, str. 177.) Naravno, i u Radoslava Katičića piše na kojoj je dijalekatnoj osnovici izgrađen hrvatski standardni jezik (novoštokavski dijalekt jekavskoga izgovora, posebice zapadni novoštokavski govori), a to sam na drugi način rekao i ja u već citiranim riječima iz *Kola*. Takvih iskaza našlo bi se mnogo i u opusu Dalibora Brozovića. Moram reći da veoma cijenim znanstveni i urednički rad Stjepana Babića, ali mi se ne čini da ga treba hvaliti kada izriče općenito poznate misli i kada poka-

zuje nesnalazjenje u temeljnim terminološkim pitanjima.

3. Na 43. str. M. Grčević piše ovo: »Lisac smatra da su migracije glavni razlog tomu što dijalekatnom osnovicom suvremenoga hrvatskoga književnog jezika nisu postali čakavski govori.« To je točno, ja zaista tako mislim, ali ne mislim da je čakavština imala objektivnih izgleda nakon kraja 15. stoljeća, nakon turske invazije. Međutim, iz daljnega navođenja mojih misli ili mojih riječi ispada nešto drugo, tj. da pretjerujem u određenju značenja seoba: »U radovima u kojima se na temelju lingvističkih analiza donose zaključci o pitanju zašto je štokavština umjesto čakavštine postala dijalekatnom osnovicom hrvatskoga književnoga jezika, migracijama se pripisivana uloga ili umanjuje ili pak potpuno niječe«. Nesumnjivo Grčević misli da Aleksandar Mladenović i Dušanka Ignjatović u svojim poznatim monografijama odgovaraju »zašto je štokavština umjesto čakavštine postala dijalekatnom osnovicom hrvatskoga književnoga jezika«; ja ne bih rekao da oni odgovaraju na to pitanje, no događanja 16. stoljeća i poslije jamačno su posljedicom ratnih zbivanja, kako je općenito poznato. Vrijedno je navesti i sljedeće Grčevićeve riječi: »Da to što opisuje ne može biti smatrano ni neizravnim posljedicom migracija, pored drugih mnogobrojnih primjera pokazuje nam i jezik Dešićeva molitvenika *Raj duše* koji je bio pripremljen za Katarinu Zrinsku na krajnjem hrvatskom zapadu (vjerojato) već krajem I. polovice 16. stoljeća. Čitajući Dešića, unatoč nekim njegovim kajkavskim i čakavskim posebnostima, ne će nam se činiti da se njegov jezik bitno razlikuje od Bandulavićeve, Divkovićeve ili Kašićeve štokavštine, također ga ne ćemo osjećati udaljenijim od suvremenoga hrvatskoga književnog jezika nego što bi to bio slučaj s jezikom štokavskih pisaca njegova vremena. Uzmemo li u obzir vrijeme u kojem je nastao i svrhu u koju je napisan, sasvim je jasno da se jezično približavanje tog molitvenika

ondašnjim štokavskim crkvenim djelima ne može objasniti migracijama«. (Str. 43.–44.) Mislim da su neke od navedenih tvrdnji netočne. Na žalost, hrvatski su organski idiomi tako različiti da se Dešićev jezik bitno razlikuje od Bandulavićeve, Divkovićeve i Kašićeve štokavštine; njegov jezik osjećamo udaljenijim od našega jezičnog standarda nego jezik Nikole Nalješkovića npr. Da su Dešićev jezik teško čitali Dubrovčani, koji su bili nezadovoljni i Kašićevim jezikom, vidi se i iz činjenice što je, intervenirajući i u jezik, Dešićevu knjigu *Raj duše* s latinice na bosančicu prepisao u Beogradu 1567. Dubrovčanin Marinus Nicolai, kako se često navodi, odnosno Martin Grapić, kao je zaključio Petar Kolendić (*Zbornik istorije književnosti Odeljenja literature i jezika*, 2, SANU, Beograd, 1961.). Razumije se, takve preradbe pojedinih tekstova u raznim krajevima i s različitim jezičnim utjecajima vrlo su bitne, jer se i tako oblikovala cjelina hrvatske književnosti, s time da su prilagođavani tekstovi bili bliski puku. Držim da je u svojim razmišljanjima Mario Grčević na dobru tragu, ali se razumije samo po sebi da se pojedine tvrdnje trebaju izricati odmjereno, bez pretjerivanja.

4. Na 45. str. Grčević kaže ovako: »Zajedno s drugim kroatistima Josip Lisac polazi od toga da standardno razdoblje suvremenoga hrvatskog književnog jezika počinje u sredini 18. stoljeća, no govoreći o temeljnim piscima toga vremena ne spominje da im je jezik osnovan na istočnohercegovačkim govorima. To nije slučajnost, već odraz činjenice što stvarno nije tako.« Naravno, ne pada mi na pamet to tvrditi. Međutim, spominjao sam pisce koji su stvarali na temelju dubrovačkoga govora, iako Dubrovnik oko 1750. nema kakva većeg pisca, ali je više njih (npr. Anica Bošković) zanimljivo. Dubrovačko područje je u 18. st. već dio (i)jekavskoga novoštokavskoga dijalekta. Upozoravam na sljedeće moje retke: »Napominjem kako Kukuljevićevu dramu 'Juran i Sofija ili Turci kod Siska'

ne možemo držati prvom novoštokavskom dramom, kako to misli Ivo Frangeš (...) S više opravdanja tako bismo mogli zvati neke pretpreporodne drame, npr. Bruerovićevu 'Vjeru iznenada'; »Vjerojatno se je najmanje jezičnostandardizacijski prijelom sredinom 18. stoljeća osjetio u Dubrovniku, gdje su inovirajuće tendencije osobito zamjetljive u dramatika i pjesnika Marka Bruerovića...« (*Hrvatski jezik i njegovi proučavatelji*, Split, 1994., str. 17., 29.). U Dubrovniku nije bila toliko riječ o utjecaju novoštokavskoga izraza Kačićeva ili Reljkovićeve tipa, više se je radilo o tom da je dubrovačko područje postalo novoštokavsko u dijalekatnom smislu. To, naravno, ne znači da bih ja zauzimao dijalektološko gledište u proučavanju povijesti književnoga jezika, ali je u proučavanju povijesti književnoga jezika bitno poznavanje dijalekatnih pitanja. Dakle, važne su činjenice broja pučanstva na određenom području, dijalekatne fizionomije tih područja, veličina pojedinih dijalekata itd., a, dakako, važne su i gramatike i rječnici, utjecaji među piscima i krajevima itd.

5. U sljedećem odlomku na 45. str. Grčević napominje kako vjerojatno »Vončina izrazu 'istočnohercegovački' pripisuje drukčije značenje nego Lisac«; zna li Grčević kakvo značenje ja pripisujem izrazu istočnohercegovački?

6. Mnoga su mjesta Grčevićeva članka zanimljiva, no ja se ovdje ipak ne bavim cjelinom njegova pisanja, jer bi to iziskivalo mnogo prostora. Ipak bih još štogod dodao. Npr. na 81. str. piše ovo: »Upravo zbog te Karadžićeve, uvjetno rečeno obzirivosti, zbog napadaja srpske strane na njega i odrješitih velikosrpskih slavističkih teza, ilirci Karadžića s pravom nisu smatrali nekim važnim neprijateljem«. Mislim da to nije točno. Držim da je Gaj Karadžića »s pravom« smatrao važnim neprijateljem. Na 89. str. spominju se staroštokavske osobine ijekavskih govora istočne Bosne, međutim, bolje bi bilo neke od značajki istočnobosanskoga dijalekta zvati nenovoštokavskima.

Na 89. str. u bilj. 61. kaže se ovako: »Novoštokavski ikavski govori predstavljaju u tome surječju poseban problem. Zanimljivo je da u njihovu slučaju jezikoslovci koji govore o apstraktnome istočnohercegovačkome nisu pokušali uskladiti svoje nazivlje i nazvati ih 'zapadnohercegovačkima'.« Međutim, taj se dijalekt nerijetko zove zapadnim bosanskohercegovačkim. Nije mi se svidjelo Grčevićovo pisanje o Ljudevitu Jonkeu na 90. str., prije svega zbog toga što je taj učenjak stvaralac *Jezika*. Sadanjega glavnog i odgovornog urednika *Jezika* ponekad neprimjereno hvali, bivšega povremeno također kvalificira neprimjereno. Uostalom, Grčević i Jonkeu pripisuje ono što on nije rekao. Na kraju, ne bi se smjelo zanemariti da je govor istočnohercegovačkoga tipa zavičajni govor mnogih hrvatskih pisaca i filologa, među drugima Stjepana Ivšića i Dalibora Brozovića. I danas postoje i hrvatski govori u istočnoj Hercegovini, tj. nisu svi srpski.

Josip Lisac

OSJEČKI ČASOPIS ZA HRVATSKI JEZIK

nanstveni skup *Doprinos Slavonije hrvatskom književnom jeziku*, kojim je *Katedra za hrvatski jezik Pedagoškoga fakulteta* u Osijeku obilježila *Dane hrvatskoga jezika* u ožujku 1998., bio je sretna prigoda da bude poticajem za pokretanje časopisa *Jezikoslovlje*. Časopis je u prvom broju usmjeren na teme spomenutoga znanstvenoga skupa, ali uredništvo — dr. Sanda Ham, dr. Ljiljana Kolenić, ujedno glavna i odgovorna urednica, i dr. Ana Pintarić — pozivajući na suradnju sve jezikoslovce »koji se bave proučavanjem hrvatskoga jezika u zemlji i inozemstvu« nagovješćuju šire tematske okvire budućih brojeva.

Prinos Vjekoslava Babukića, prvoga ilirskoga gramatičara, autora triju gramatika (1836., 1846. i 1854.), Branimir Belaj